

РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

ПІДґРУНТЯ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВFUNDAMENTALS OF THE SYSTEM OF FARMS'
COMPETITIVENESS MANAGEMENT

У статті розглянуто теоретичну сутність категорії «конкуренція». Наголошено на важливості дослідження проблеми управління конкурентоспроможністю, оскільки конкурентоспроможність є необхідною умовою досягнення прибутковості фермерськими господарствами у майбутньому. Зазначено, що підвищення рівня конкурентоспроможності є елементом загального менеджменту фермерських господарств. Окреслено інтегровану сукупність впливу зовнішніх і внутрішніх факторів на рівень конкурентоспроможності фермерських господарств. Обґрунтовано, що конкурентоспроможність залежить від ступеня інноваційного розвитку фермерських господарств. Виділено основні структурні елементи системи управління конкурентоспроможністю фермерських господарств. Встановлено, що ключовим завданням управління конкурентоспроможністю фермерських господарств є забезпечення стабільного довгострокового підвищення конкурентних переваг у мінливих умовах зовнішнього середовища.

Ключові слова: управління, конкурентоспроможність, фермерські господарства, стратегія, прибуток, фактори впливу, середовище.

The article is devoted to revealing the theoretical essence of the category of "competition". The authors stress on the importance of studying the problem of competitiveness management because it is a necessary condition to achieve farms' profitability in the future. Competitiveness is a prerequisite for future farm profitability. Competitiveness management is focused on strategic changes in farming environment. The dynamic external environment of farms' operation requires their fast response to make operative decisions, continuous development and correction of tactic and strategic plans. It is noted that increase of the level of competitiveness is an element of general management of farms. Moreover, management of farms' competitiveness should be not just a key goal of farmers, but the task of regional and national development. The process should result in maintenance of high living standards of rural residents, creation of favorable conditions for comfortable living on rural area, moderation and decrease of disproportion in the levels of social-economic development of rural territories. The research outlines the integrated complex of the external and internal factors' impact on the level of farms' competitiveness. In terms of management, impact of each factor sets tasks for managers. It is substantiated that competitiveness depends on the degree of farms' innovative development. The authors identify main structural elements of the systems of farms' competitiveness management. Specificity of the farms' competitiveness management is determined by the character and volume of production; specialization and opportunity of production diversification. Inconformity of actual and expected levels of farms' competitiveness forces the need of a managerial decision or managerial impact to bring the actual conditions to the expected ones. It is determined that a key task of the farms' competitiveness management is to maintain permanent long-lasting rise of competitive advantages in the changeable conditions of external environment. The result of this process should be ensuring high living standards of rural residents, creating favorable conditions for comfortable living in rural areas, reducing disparities in the levels of socio-economic development of rural areas.

Key words: management, competitiveness, farms, strategy, profit, factors of impact, environment.

УДК 631.115.658.5.009.12

DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastruct64-6>

Гнатишин Л.Б.

д.е.н., професор,
завідувач кафедри обліку
та оподаткування

Львівський національний університет
природокористування

Великий Р.І.

аспірант
Львівський національний університет
природокористування

Hnatyshyn Liudmyla

Lviv National Environmental University

Velykyi Roman

Lviv National Environmental University

Постановка проблеми. Фермерство є особливою формою підприємництва та суб'єктом агробізнесу. Попри помітну диференціацію розмірів господарств, їхню різносторонню спеціалізацію, фермерські господарства різняться між собою також за організаційно-правовою формою. Так, згідно із Законом України «Про фермерське господарство» у сучасній організаційній структурі аграрного виробництва фермерство представлено такими юридичними формами:

– фермерське господарство – юридична особа, яка діє на підставі статуту, а його членами є сім'я та родичі голови господарства;

– сімейне фермерське господарство – фізична особа-підприємець, чия діяльність регулюється

договором (декларацією) між підприємцем та членами його сім'ї;

– сімейне фермерське господарство – юридична особа, що діє на підставі статуту, а членами такого господарства є лише члени однієї сім'ї.

Означені вище критеріальні ознаки, а також вплив чинників зовнішнього і внутрішнього середовища негативно позначаються на рівні конкурентоспроможності та можливостях її досягнення фермерськими господарствами. Розбалансована організаційна та галузева структура сільськогосподарського виробництва, інфляція, диспаритет цін у сільському господарстві, неспроможність фермерами формувати великі партії продукції для реалізації, проблеми із зберіганням врожаю, незначні масштаби виробничого потенціалу та сезонний

чинник повсякчас пригнічують конкурентну перевагу фермерських господарств на внутрішньому та зовнішньому. Застосування виключно новітніх методів та інструментів управління та адаптації фермерських господарств до динамічних умов зовнішнього середовища здатне забезпечити беззбитковість виробництва, самоокупність та самофінансування, а відтак – вищу конкурентоспроможність фермерських господарств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вагомий внесок у дослідження теоретичних та практичних засад конкурентоспроможності здійснили зарубіжні та вітчизняні науковці. Основоположником теорії конкурентоспроможності вважають Адама Сміта. Власне він вперше сформулював поняття конкуренції як певного виду суперництва, що впливає на зміну цін; окреслив ключові умови ефективної конкуренції; розробив механізм конкуренції, який об'єктивно врівноважує галузеву норму прибутку [16, с. 234]. Помітний доробок щодо розвитку теорії конкуренції належить послідовнику та водночас опоненту Адама Сміта – Давіду Рікардо. Класик політичної економії вивчав умови вільної конкуренції. Майкл Портер багато уваги приділяв питанням конкуренції на міжнародних ринках, а також конкуренції між регіонами і країнами. Він є автором теорії конкурентних переваг країн [1; 14]. Предметом вивчення К.Р. Макконнелла та С.Л. Брю були чиста та монополістична конкуренція [10]. У дослідженнях сучасних вітчизняних науковців чітко прослідковуються проблеми управління конкурентоспроможністю. При цьому враховується галузева ознака та рівні управління. Зокрема, регіональний контекст управління конкурентоспроможністю означений довгостроковим забезпеченням стабільного підвищення конкурентних переваг регіону у швидко мінливих умовах зовнішнього середовища [11]. Концепція управління конкурентоспроможністю аграрного підприємства враховує беззбитковість виробничо-комерційної діяльності [15] та державне регулювання конкурентного середовища аграрного ринку шляхом підтримки конкурентоспроможності суб'єктів агробізнесу для забезпечення продовольчої безпеки країни [12]. Неабияка увага приділяється людино-центричному підходу в управлінні конкурентоспроможністю, оскільки він передбачає розвиток людини й отримання переваг шляхом впровадження інформаційних технологій в товарному виробництві [4].

Поряд з цим особливої актуальності набувають питання управління конкурентоспроможністю фермерських господарств. Обумовлена така потреба безпосереднім взаємозв'язком між масштабами виробничого потенціалу та конкурентоспроможністю фермерських господарств [2, с. 37-40], а відтак впливом цих чинників на розквіт сільських

територій та фермерства як соціально відповідального аграрного бізнесу.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування теоретичних основ та розробка практичних підходів щодо формування системи управління конкурентоспроможністю фермерських господарств на засадах досягнення конкурентних переваг фермерства у мінливих умовах зовнішнього середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Управління конкурентоспроможністю фермерських господарств є актуальною проблемою сучасної аграрної економіки та менеджменту. Глобалізація світових ринків, розбалансування галузевої та організаційної структури сільськогосподарського виробництва, подекуди неконтрольоване проникнення іноземної сільськогосподарської продукції на вітчизняний ринок, низький рівень інноваційності сільськогосподарського виробництва висувують проблеми управління конкурентоспроможністю фермерських господарств на перший план. Динамічність зовнішнього середовища, у якому функціонують фермерські господарства, вимагає від них швидкого реагування для прийняття оперативних рішень, повсякчасної розробки та коригування тактичних дій і стратегічних намірів. Відтак управління конкурентоспроможністю фермерських господарств має стати не лише ключовою ціллю фермера, а й завданням регіонального та національного розвитку. Результатом цього процесу має бути забезпечення високих стандартів життя сільських мешканців, створення сприятливих умов для комфортного проживання на сільській території, зменшення диспропорцій у рівнях соціально-економічного розвитку сільських територій.

Висока конкурентоспроможність є запорукою стабільної прибутковості фермерських господарств. У сучасних умовах конкурентоспроможність – основна умова розвитку та життєдіяльності фермерських господарств. При цьому бракує ефективних важелів та інструментів, які б сьогодні забезпечували фермерству зростаючу конкурентоспроможність у системі агробізнесу. Неабияку роль у зростанні конкурентоспроможності відіграє система управління цим процесом. Сьогодні управління конкурентоспроможністю розглядають як напрям менеджменту, який спрямований на формування, розвиток і реалізацію конкурентних переваг підприємства [11, с. 39]. При цьому слушною є думка, що за своїм предметним змістом управління конкурентоспроможністю стосується діяльності підприємства на ринку, приділяючи увагу не стільки наявним ресурсам і процесам, скільки можливостям нарощування свого ресурсного потенціалу. Тобто основною особливістю управління конкурентоспроможністю підприємства є його орієнтація на майбутнє [3]. Власне

у цей контекст вписується теза, що управління конкурентоспроможністю – це сукупність заходів, спрямованих на систематичне вдосконалення цінових і якісних характеристик продукції, постійний пошук нових каналів збуту, нових груп покупців, поліпшення умов продажу та післягарантійного обслуговування, реклами [7].

Дослідження термінологічного апарату дозволяє зробити висновок про його розширення через внесення кожним дослідником специфічних характеристик. Авторське трактування поняття «управління конкурентоспроможністю фермерських господарств» полягає у розумінні його як певного аспекту менеджменту, що націлений на створення конкурентних переваг і формування та реалізацію конкурентних стратегій фермерських господарств задля забезпечення їхньої життєздатності як суб'єктів економічної конкуренції.

Конкурентні переваги є спроможністю фермерських господарств до конкурентоспроможного розвитку завдяки їх безперервному впливу та сформованому конкурентному потенціалу [5]. Конкурентними перевагами для фермерських господарств можуть бути такі здатності: пристосовуватися до змін ринкової кон'юнктури, ставати привабливішим для інвесторів, формувати імідж, ефективно використовувати обмежені ресурси, розробляти стратегії та проводити стратегічну діагностику. Управління конкурентоспроможністю фокусується на стратегічні зміни у середовищі фермерства.

Беручи до уваги те, що управління у широкому розумінні означає вплив на процес, систему чи об'єкт для досягнення поставлених цілей, під дією чинників зовнішнього середовища зміст управління конкурентоспроможністю фермерського господарства як економічного процесу повинен мати тенденцію до постійного вдосконалення. Посилення позицій фермерських господарств у конкурентній боротьбі на ринку значною мірою залежить від рівня управління цим процесом. Зрозуміло, що потреба в управлінні, тобто

у необхідності приймати управлінські рішення, з'являється у випадку виникнення проблем, пов'язаних із підтримкою конкурентоспроможності. Специфіка управління конкурентоспроможністю фермерських господарств впливає із характеру та обсягів виробництва, спеціалізації та можливості диверсифікації виробництва. Неузгодженість між фактичним та бажаним рівнем конкурентоспроможності фермерського господарства зумовлює потребу у виробленні управлінського рішення чи керівного впливу задля приведення фактичного стану до бажаного. Загалом система управління конкурентоспроможністю фермерських господарств базується на таких складових (рис. 1).

Усі зображені на рисунку складові є дуже важливими для забезпечення зростаючої конкурентоспроможності фермерських господарств. Водночас вони повинні реалізовуватись у взаємодії усіх елементів, підсистем, комбінацій між ними, а також усіх процесів, що забезпечують функціонування фермерського господарства із відповідним рівнем конкурентоспроможності. Метою функціонування системи управління конкурентоспроможністю фермерських господарств є вироблення та втілення управлінських впливів і рішень для формування керованої поведінки об'єкта управління, у даному випадку конкурентоспроможності фермерських господарств. Правильно спроектований процес управління конкурентоспроможністю забезпечує успіх фермерському господарству. З позиції процесного підходу управління конкурентоспроможністю доцільно розглядати як процес реалізації певної сукупності управлінських функцій, зокрема цілепокладання, планування, організації, мотивації та контролю діяльності щодо формування конкурентних переваг і забезпечення життєдіяльності фермерського господарства [8; 13].

Якщо фермерське господарство активно функціонує у своєму середовищі, впроваджує інновації, орієнтується на якість, а не кількість продукції, у своїй діяльності воно дедалі більше буде

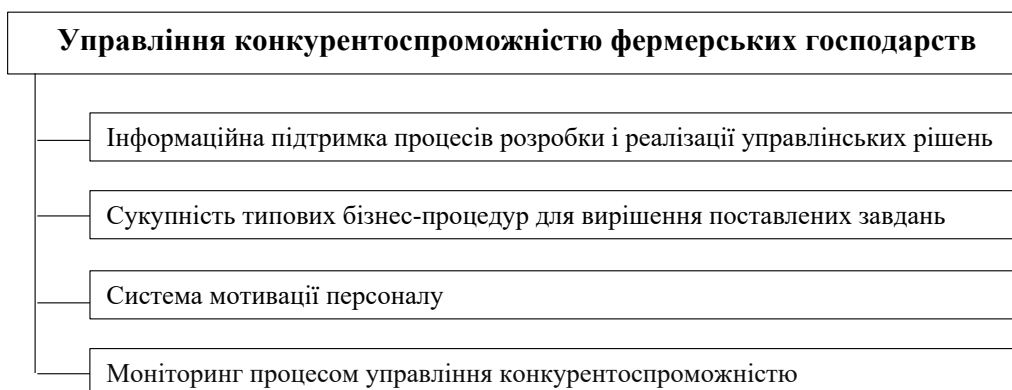

Рис. 1. Структура управління конкурентоспроможністю фермерських господарств

Джерело: власна розробка авторів

залежати від персоналу. Тому особливою прикметою управління конкурентоспроможністю є концепція фермерства як соціальної системи, а фермерського господарства як соціально відповідального бізнесу. Таким чином, підґрунтям успішного управління конкурентоспроможністю фермерських господарств є логічна ув'язка стратегій розвитку із інвестиційними завданнями та векторами операційної діяльності. У середовищі фермерства задля забезпечення конкурентоспроможності особливої уваги потребує пошук шляхів ефективного використання обмежених ресурсів та інвестування коштів у проекти, які приносять високі прибутки за мінімального ризику, отже сприяють забезпеченню конкурентоспроможності фермерського господарства. З цього приводу доречними є міркування про перегляд підходів до побудови системи управління конкурентоспроможністю на засадах теорії процесів і теорії самоорганізації [6]. За допомогою новітнього інструментарію та філософської концепції стає можливим ефективно управляти складними системами. Тим паче, що управління конкурентоспроможністю фермерських господарств є складнішим процесом, порівняно не лише з іншими галузями, а й з великими сільськогосподарськими підприємствами. Пов'язано це з тим, що виробництво носить сезонний характер, а попит на продукцію фермерських господарств є нееластичний. При цьому, щоб забезпечити цілковиту пропозицію, необхідні значні інвестиції, термін окупності яких повинен бути нижчим, порівняно з іншими великими сільськогосподарськими підприємствами. Тому в умовах сформованої кон'юнктури аграрного ринку, фермерські господарства не можуть функціонувати без втручання держави. Перелічені обставини вказують на потребу виявлення фактів безпосереднього впливу на процес управління конкурентоспроможністю фермерських господарств. До них належать як фактори зовнішнього впливу, так і фактори внутрішнього впливу. Серед них ключове місце належить економічним факторам, зокрема темпи інфляції, податкова система, платоспроможність населення, динаміка коливання платоспроможного попиту. До зовнішніх чинників є сенс віднести фінансові зобов'язання фермерських господарств перед кредиторами. Також конкурентоспроможність залежить від політичної стабільності, мінливості законодавства щодо розвитку фермерства, форми власності на землю.

Водночас здатність фермерського господарства долати кризи та підвищувати конкурентоспроможність також суттєво залежить і від дії внутрішніх чинників, тобто стану внутрішнього середовища фермерського господарства. До внутрішніх чинників віднесемо управлінську структуру, стратегію, персонал, технологію, спеціалізацію, розмір господарства та величину власного капіталу,

асортимент та якість сільськогосподарської продукції і послуг. При цьому наголосимо на виборі технології та моделі організації виробництва, бо від них залежать як можливість підвищення конкурентоспроможності, зокрема розширення ринків збуту, генерування позитивного грошового потоку, так і обсяг та структура витрат на виробництво. У сільському господарстві виробництво тісно переплітається із природою. Ключовим природним чинником, що визначає формування конкурентоспроможності фермерських господарств, є земельні ресурси. Масштаби землекористування, конфігурація земельної території, меліоративний стан, якість землі, її родючість та вміст поживних речовин визначають структуру посівних площ, продуктивність землі та економічні показники виробництва фермерського господарства.

Контекст досліджуваної проблематики нерозривно пов'язаний з персоналом фермерських господарств. При цьому між конкурентоспроможністю фермерських господарств та персоналом вбачаємо взаємозалежність. Висока конкурентоспроможність фермерства дозволить знизити гостроту соціальної деградації сільських територій, а молоді професійні кадри, які бажають працювати на селі, сприятимуть розвитку фермерства. Конкурентоспроможність фермерських господарств неможлива без персоналу, який здатен освоювати і використовувати сучасні енерго- та ресурсозберігаючі, екологоохоронні та адаптивні технології, високоефективні системи стратегічного планування та управління, досконало володіти ринковими інструментами підтримки конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів [9]. Грамотний ініціативний персонал та ініціативний фермер у поєднанні з досконалою моделлю виробництва принесуть достатній економічний ефект фермерському господарству. Окрім цього для голови фермерського господарства важливо володіти не лише фундаментальними знаннями та потрібними кадровими характеристиками. Лідерські навички керівника, вміння захопити персонал та запалити його ідеєю визначають соціальне становище фермерського господарства та суттєво впливають на його конкурентоспроможність.

Окремим фактором конкурентоспроможності фермерських господарств є наявність та структура фінансових ресурсів. Практика показує, що жорсткі умови кредитування спонукають фермерські господарства до побудови агробізнесу на засадах реінвестування прибутку. Тому для фермерського господарства поряд із масою прибутку та можливістю генерування позитивного фінансового результату важливою є структура прибутку, зокрема та частина, яка спрямовується на розвиток виробництва. Для фермера першочерговими є два напрямки реінвестування прибутку:

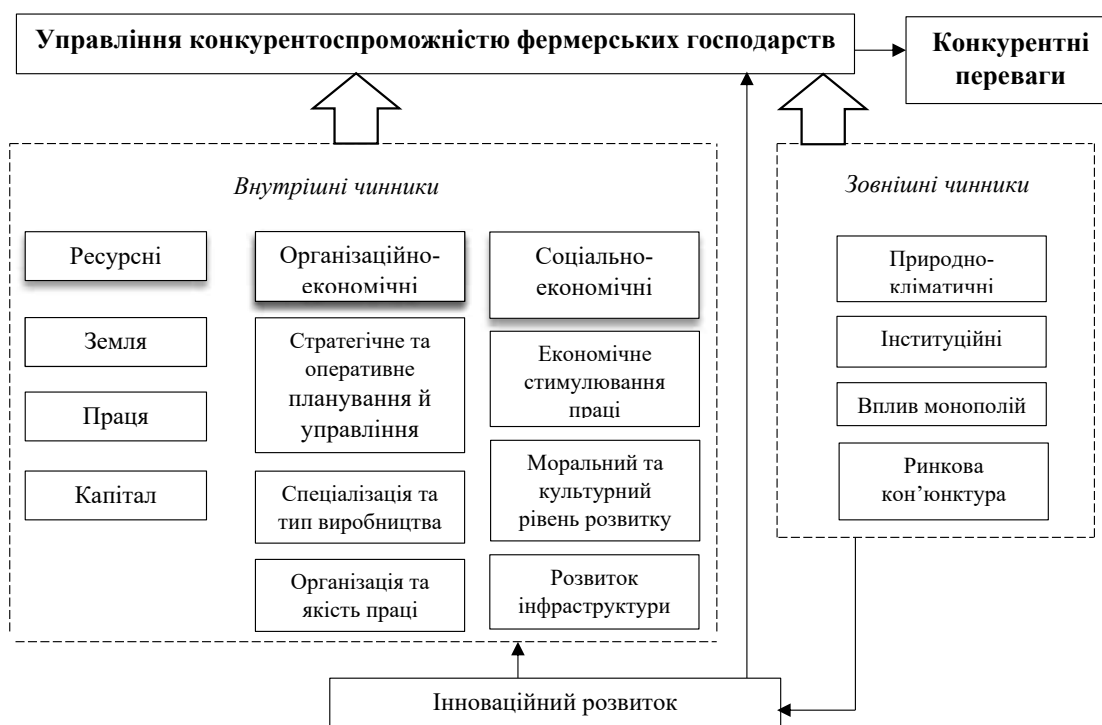

Рис. 2. Система факторів впливу на процес управління конкурентоспроможністю фермерських господарств

Джерело: власна розробка авторів

фінансування поточної операційної діяльності шляхом формування оборотних активів, зміцнення платоспроможності та посилення ліквідності; капітальні витрати на оновлення необоротних активів та технічної бази.

Усі перелічені фактори зовнішнього та внутрішнього середовища перебувають у тісній залежності та впливають на процес управління фермерськими господарствами. З позиції управління вплив кожного фактору визначає завдання для менеджера, яке має кілька варіантів вирішення. У систему факторів вбудовано методичний підхід виявлення резервів впливу на конкурентоспроможність фермерських господарств (рис. 2).

Під впливом візуалізованої системи факторів фермерські господарства повсякчас повинні перебудовувати та адаптовувати свою систему управління до мінливих умов господарювання. У цьому випадку лише цілісна система менеджменту може інтегрувати управління у конкурентоспроможну діяльність фермерських господарств. Оскільки як економічна категорія управління має безпосередній вплив на персонал та фермерське господарство загалом через використання організаційних чинників, форм і методів управлінських заходів та інформаційної підтримки з метою досягнення високих фінансових результатів економічної діяльності.

Висновки з проведеного дослідження. Конкурентоспроможність є необхідною умовою досягнення прибутковості фермерськими

господарствами у майбутньому. Підвищення рівня конкурентоспроможності є компонентом загального менеджменту фермерських господарств.

На процес управління конкурентоспроможністю фермерських господарств впливає система взаємопов'язаних факторів внутрішнього та зовнішнього середовища. Інтегрована сукупність впливу зовнішніх і внутрішніх факторів забезпечує цілісність такого впливу. Ступінь впливу факторів залежить від рівня інноваційного розвитку фермерських господарств.

Управління конкурентоспроможністю може здійснюватись виключно за умови економічної самостійності фермерських господарств, яка проявляється у контролі за ефективним використанням власних ресурсів та можливості найповнішого використання конкурентних переваг. Ключовим завданням управління конкурентоспроможністю фермерських господарств є забезпечення стабільного довготривалого підвищення конкурентних переваг у мінливих умовах зовнішнього середовища.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Porter M. E. Competitive advantage: creating and sustaining superior performance. New York: Free press, 1985. 658 p.
2. Гнатишин Л. Б. Виробничий потенціал фермерських господарств: монографія. Львів: Сполом, 2018. 404 с.

3. Донець Л.І., Донець А.А. Базові принципи сучасної парадигми управління конкурентоспроможністю підприємства. Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. 2012. № 1(5). Т. 2. С. 101-106.

4. Жигулін О. А. Управління конкурентоспроможністю підприємств аграрної сфери: монографія. Ніжин: Лисенко М. М. 2016. 327 с.

5. Ігнатенко М. М., Леваєва Л. Ю., Мармоль Л. О. Конкурентні переваги як джерела організаційно-економічних пріоритетів розвитку фермерських господарств і сільськогосподарських підприємств. Агросвіт. 2020. № 10. С. 4–10.

6. Козловський С. В. Концепції реструктуризації при управлінні та забезпеченні стійкості виробничих систем. Держава та регіони. 2009. № 2. С. 87-91.

7. Костусев О., Пугачова М. Конкурентне середовище в Україні: стан та тенденції розвитку. Конкурентія. 2007. № 4. С. 52-53.

8. Лелейко Т.І., Котлик А.В. Процесний підхід до управління конкурентоспроможністю підприємства: монографія. Харків, 2012. 316 с.

9. Лупенко Ю.О., Саблук П.Т., Месель-Веселяк В.В., Федоров М.М. Результати і проблеми реформування сільського господарства України. Економіка АПК. 2014. № 7. С. 26-31.

10. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс. в 2 томах. М. 1992.

11. Митяй О.В. Управління конкурентоспроможністю агропромислового виробництва в системі державного регулювання аграрного ринку: теорія і механізми: монографія. Умань, 2018. 386 с.

12. Павлова В. А., Губарев Р.В. Система управління конкурентоспроможністю підприємства. Європейський вектор економічного розвитку. 2014. № 2 (17). С. 168-176.

13. Пармаклі Д.М., Філіппова С.В., Добрянська Н.А. Історія економічних вчень: навч. Посібник. Одеса, 2018. 113 с.

14. Управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств: монографія / Кобець А.С., Вініченко І.І., Сітковська А.О., Крючкова Ж.В. Київ, 2018. 226 с.

15. Федонін О.С., Рєпіна І.М., Олексюк О.І. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навч. посібник. К.: КНЕУ, 2004. 316 с.

REFERENCES:

1. Porter M. E. (1985) Competitive advantage: creating and sustaining superior performance. New York: Free press. 658 p. (in English).

2. Hnatyshyn L. B. (2018) Vyrobnychyi potentsial fermerskykh hospodarstv. [Production potential of farms]. Lviv: Spolom, 404 p. (in Ukrainian)

3. Donets L.I., Donets A.A. (2012) Bazovi pryntsyupy suchasnoi paradyhmy upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstva. [Basic principles of the modern paradigm of enterprise's competitiveness management].

Biuletен Mizhnarodnoho Nobelivskoho ekonomichnoho forumu. № 1(5). Т.2. pp. 101-106. (in Ukrainian)

4. Zhyhulin O. A. (2016) Upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstv ahrarnoi sfery. [Management of agrarian enterprises' competitiveness]. Nizhyn: Lysenko M. M., 327 p. (in Ukrainian)

5. Ihnatenko M. M., Levaieva L. Yu., Marmul L. O. (2020) Konkurentni perevahy yak dzherela orhanizatsiino-ekonomichnykh priorytetiv rozvytku fermerskykh hospodarstv i silskohospodarskykh pidpriemstv. [Competitive advantages as sources of organizational and economic priorities of farms and agricultural enterprises development] Ahrosvit. № 10. pp. 4–10. (in Ukrainian)

6. Kozlovskiy S. V. (2009) Kontseptsii restrukturyzatsii pry upravlinni ta zabezpechenni stiihosti vyrobnychykh system. [Concepts of restructurization along with management and maintenance of production systems stability]. Derzhava ta rehiony. № 2. pp. 87-91. (in Ukrainian)

7. Kostusev O., Puhachova M. (2007) Konkurentne seredovyshe v Ukraini: stan ta tendentsii rozvytku. [Competitive environment in Ukraine: conditions and tendencies of development]. Konkurentsia. № 4. pp. 52-53. (in Ukrainian)

8. Leleiko T.I., Kotlyk A.V. (2012) Protsesnyi pidkhid do upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstva. [Process approach to management of enterprises' competitiveness]. Kharkiv, 316 p. (in Ukrainian)

9. Lupenko Yu.O., Sabluk P.T., Mesel-Veseliak V.V., Fedorov M.M. (2014) Rezultaty i problemy reformuvania silskoho hospodarstva Ukrainy. [Results and problems of agriculture reforming in Ukraine]. Ekonomika APK. № 7. pp. 26-31. (in Ukrainian)

10. Makkonnell K.R., Bryu S.L. (1992) Ékonomyks. [Economics]. v 2 tomakh. Moskva. 1992. (in Russian)

11. Mytai O.V. (2018) Upravlinnia konkurentospromozhnistiu ahropromyslovoho vyrobnytstva v systemi derzhavnoho rehuliuвання ahrarnoho rynku: teoriia i mekhanizmy. [Management of agro-industrial production competitiveness in the system of state regulation of agrarian development: theory and mechanisms]. Uman, 386 p. (in Ukrainian)

12. Pavlova V. A., Hubariev R.V. Systema upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstva. [System of enterprise's competitiveness management]. Yevropeyskyi vektor ekonomichnoho rozvytku. № 2 (17). pp. 168-176.

13. Parmakli D.M., Filyppova S.V., Dobrianska N.A. Istoriia ekonomichnykh vchen. [History of economic studies]. Odesa, 113 p. (in Ukrainian)

14. Kobets A.S., Vinichenko I.I., Sitkovska A.O., Kriuchkova ZH.V. (2018) Upravlinnia konkurentospromozhnistiu ahrarnykh pidpriemstv. [Management of agrarian enterprises' competitiveness]. Kyiv, 226

15. Fedonin O.S., Riepina I.M., Oleksiuk O.I. (2004) Potentsial pidpriemstva: formuvannia ta otsinka. [Potential of enterprises: formation and assessment]. Kyiv: KNEU, 316 p. (in Ukrainian)